

José Rizal és a Fülöp-szigeteki függetlenség kérdése

Stempler Ádám

Történész, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék; stempler.adam@btk.elte.hu; ORCID: 0000-0002-8529-0611

Abstract

José Rizal and the Question of Philippine Independence

The Philippines' primary national hero is undoubtedly José Rizal. His role in shaping Philippine identity and nationhood is unquestionable. It is also little disputed that, although Rizal enjoyed considerable fame and respect in his lifetime, the US colonial administration had significantly contributed to his reputation as a national hero. Following the Spanish-American War, the victorious new colonial authorities' first impressions of Rizal, who had been executed a few years earlier in 1896, were that he was a moderate, anti-revolutionary reformer. As a result of American propaganda, it soon became the generally accepted view that Rizal not only opposed the revolution but also supported assimilation with Spain. However, from the 1960s onwards, more and more people began to question this assertion. The primary aim of the study is to examine Rizal's views on independence and revolution in depth, based primarily on his published writings and surviving correspondence.

Keywords José Rizal, The Philippines, Spanish East Indies, independence, revolution

„Esetünkben a forradalmunk vezetője nem a nemzeti hőszünk volt. Valójában José Rizal ellenezte ezt a forradalmat. Kétségtelenül szembe helyezkedett Bonifacioval és azokkal a filippínókkal, akik az ország szabadságáért harcoltak. Valójában, amikor letartóztatták, éppen Kubába tartott, hogy orvosi képességeit Spanyolország szolgálatában

kamatoztassa.”¹ Renato Constantino *Veneration without understanding* című tanulmányában azt állította, hogy habár José Rizal jelentősége elvitathatatlan, igazából egy „amerikaiak által létrehozott” nemzeti hős volt. William Howard Taft, a Fülöp-szigetek első amerikai kormányzója 1901-ben azt javasolta, hogy Rizal váljon a gyarmat nemzeti hőségé, mivel első értesüléseik alapján egy mérsékelt, a forradalmat elutasító, és kizárólag reformokat támogató személy volt. Az amerikai propaganda hatására gyorsan elterjedt az a nézet, hogy Rizal ellenezte a forradalmat, és kizárólag liberális reformok bevezetését, valamint az anyaországgal való asszimilációt támogatta. Ahogy azt az idézet is tükrözi, végül ez a nézet vált elfogadottá Rizal kapcsolatban. *Bevezetés Délkelet-Ázsia történelmébe* című könyvében Balogh András is úgy fogalmaz, hogy Rizal a „spanyollá lenni program” híve volt.² Az 1960-as évektől kezdve azonban egyre többen kezdték ezt az álláspontot megkérdőjelezni. Ezek közül mindenképpen érdemes kiemelni León Ma. Guerrero 1963-as Rizal-életrajzát, melyben a szerző már „vonakodó forradalmárként” hivatkozott rá. Később, az 1990-es években Onofre Corpuz, illetve John N. Schumacher egyaránt azt állították, hogy Rizal szeparatista nézeteket vallott, míg Foloro C. Quibuyen igazi forradalmárként jellemezte. Jelen tanulmány elsődleges célja Rizal függetlenséggel és forradalommal kapcsolatos álláspontjának beható vizsgálata, elsősorban megjelent írásai, illetve fennmaradt levelezései alapján. A történelmi előzmények rövid bemutatását követően a tanulmány első felében Rizal formálódó nemzetképéről esik szó, majd ezt követően az „első filippínó”³ függetlenséggel kapcsolatos gondolkodásmódja kerül kifejtésre.

Történelmi előzmények

A délkelet-ázsiai országok közül a Fülöp-szigetek állt leghosszabb ideig gyarmati uralom alatt. A spanyol felfedezők már a 16. század első felében megvetették lábukat a szigetországban, a század második felében pedig

1 Constantino 1972: 3.

2 Balogh 2015: 155.

3 León Ma. Guerrero Rizal-életrajzának a címe.

már a tudatos gyarmatosítás is megkezdődött. A spanyol uralom azt is jelentette, hogy a létrejövő Spanyol Kelet-India szinte teljes mértékben elszigetelődött a térség többi államától. A gyarmati fővárosa, Manila, egyben a rendkívül jövedelmező galleon-kereskedelem egyik kikötőjévé⁴ is vált. Tekintve, hogy a spanyoloknak a Fülöp-szigetek elsősorban kereskedelmi szempontból voltak fontosak, a belső területek fejlesztésére nem fordítottak különösebb figyelmet. Ráadásul a jelentős földrajzi távolság következtében nem is közvetlenül Spanyolországból kormányozták a területet, hanem Acapulcóból, Új-Spanyolország alkirályán keresztül. Ez a későbbiek folyamán azt eredményezte, hogy a gyarmat közvetlen igazgatásáért a különböző keresztény szerzetesrendek váltak felelőssé. Kezdetben e szerzetesrendek még a térítésre és az oktatásra koncentráltak, a 19. századra azonban a gyarmatosítás meghatározó eszközeivé és képviselőivé váltak. A helyi, világi papok, akik a reformmozgalom előfutárjainak tekinthetők, a spanyol klérussal megegyező jogokat követeltek maguknak. Fontos megjegyezni, hogy a helyi papság felemelkedésében nagyon fontos szerepet játszott a spanyol nyelvű oktatás elérhetősége. Ez összefüggött a szabad kereskedelem 19. századi előretörésével, ami azt eredményezte, hogy egyre több európai érkezett az országba, akik a Fülöp-szigeteken is európai típusú oktatásban szerették volna részesíteni gyerekeiket.

Az imént említett lehetőség idővel a helyi lakosság egy szűk, az elithez tartozó rétegének is elérhetővé vált. A nyugati típusú oktatás révén felemelkedő helyi értelmiséget jelentős mértékben befolyásolták a spanyol belpolitika liberális időszakai is. Ezek közül az 1868-ban kezdődött érdemes kiemelni, melynek során a gyarmatra érkező főkormányzó, Carlos María de la Torre y Navacerrada liberális reformokat vezetett be.⁵ Annak ellenére, hogy ezeket a reformokat hamar visszavonták, de la Torre intézkedései, illetve a liberális időszak lehetővé tette, hogy a kialakulóban lévő nemzeti mozgalom jelentősebb képviselői előtérbe kerüljenek, illetve szélesebb körben is ismertségre tegyenek szert. Mindazonáltal fontos kiemelni, hogy mind az értelmiség, mind pedig az említett nemzeti mozgalom jelentősebb alakjai ekkor még a helyi papság soraiból kerültek ki. A de la Torre-t

4 A másik két állomás Acapulco és Makaó voltak.

5 Corpuz 2005: 7–13.

leváltó fő kormányzó konzervatív fordulópontot hozott a gyarmat történelmében, azonban igazi mérföldkőnek az 1872-es év tekinthető. Ekkor ugyanis Cavite térségében egy kisebb katonai lázadásra került sor, nagyjából kétszáz fő részvételével.⁶ A felkelést a gyarmati hatóságok a kialakulóban lévő reformmozgalom elnyomására használták fel. Hiába nem vettek részt a lázadásban, a legjelentősebb vezetőket lázítással és összeesküvéssel vádolták meg. Több vezetőt kivégeztek, a reformmozgalom számos tagját pedig vagy bebörtönözték, vagy száműzték. A kivégzett vezetők a reformmozgalom mártírjaivá, a helyi papság körében kibontakozó reformtörekvések pedig hamarosan nemzeti kérdésekké váltak. A megtorlások mély nyomot hagytak a társadalomban, a következő húsz évben nem is került sor hasonló megmozdulásra. Ez azt is jelentette, hogy a Fülöp-szigeteki reformmozgalmat, mely egyre inkább nemzeti ügyeket képviselve lépett fel, elsősorban az Európában tartózkodó, úgynevezett *ilustrado*⁷ réteg karolta fel. A reformmozgalomnak majd csak az 1890-es években lesz ismét a Fülöp-szigetek a színtere, de ekkor már egy sokkal radikálisabb formában, mely végül az 1896-os forradalomhoz, illetve Rizal kivégzéséhez vezetett.

José Rizal nemzetképének kialakulása

José Protasio Rizal Mercado y Alonso Realonda, közismert nevén José Rizal, 1861-ben született Manilában. Nagy tekintélyű kínai mesztic családból származott, így a Fülöp-szigeteken azon kevesek közé tartozott, akik nyugati típusú oktatásban részesülhettek. Az *Ateneo Municipal* középiskolába járt, ami ekkor a jezsuiták felügyelete alatt állt. Rizal még az *Ateneón* töltött ideje alatt kezdett el verseket írni, melyek közül több is a haza kérdésével foglalkozott.⁸ Rizal műveit olvasva világossá válik, hogy ekkor még Spanyolországot tekintette hazájának. Ennek fényében kijelenthető, hogy egy külön filippínó identitás, valamint egy Spanyolországtól elkülönülő filippínó haza gondolata csak a középiskola elvégzése után

6 Corpuz 2005: 24.

7 A „felvilágosult”, értelmiségi filippínó megnevezése.

8 Guerrero 1971: 51.

fogalmazódott meg benne. A későbbiekben Rizal a Santo Tomás Egyetemen folytatta felsőfokú tanulmányait. A jezsuitákról általában pozitívan vélekedett, az egyetemet irányító dominikánus szerzetesek azonban jelentős mértékben hozzájárultak a Fülöp-szigeteki spanyol papsággal szembeni ellenszenvének kialakulásához. A domonkos szerzetesek egyetemi, illetve egyetemen kívüli visszaélései következtében fokozatosan elhatárolódott az anyaországtól⁹.

Egyetemi tanulmányai során részt vett egy irodalmi versenyen, ahol az *A la Juventud Filipina* (A Fülöp-szigeteki ifjúsághoz) című versével elnyerte az első díjat¹⁰. Rizal 1879-es versében már a Fülöp-szigeteket jelölte meg szülőföldjének. Ennek fényében úgy tűnik, hogy egy – földrajzi értelemben vett – filippínó ország fogalma már akkor elkezdett körvonalazódni Rizalban, amikor a Santo Tomás Egyetemre járt. Egy Spanyolországtól elkülönülő ország képe még tisztábbá vált, amikor 1882-ben¹¹ egy gőzhajón Európába indult. Jóllehet az utazása során írt naplójában a szigetvilág őslakosait még mindig *indio*¹²-ként emlegette.¹³ A filippínó kifejezést csak a Fülöp-szigeteken élő külföldiekre¹⁴ használta. Ez azt jelzi, hogy a kialakulóban lévő nemzetkép ellenére egy, egész Spanyol Kelet-Indiára kiterjedő közös identitás még nem fogalmazódott meg benne. Mindazonáltal Spanyolországba érkezve egyre nyilvánvalóbbá váltak a Fülöp-szigetek és Spanyolország közötti különbségek, ami tovább erősítette Rizalban a különállás gondolatát. Nem sokkal azt követően, hogy elhagyta a Fülöp-szigeteket, Rizal elkezdte hiányolni a „hazáját”. Nem véletlen, hogy legelső cikke *El Amor Patrio* („Hazaszeretet”) címmel jelent meg.¹⁵ Bár az esszét Spanyolországban írta,¹⁶ a manilai székhelyű

9 Rizal életében két konkrét esemény is történt ebben az időben. Először is, nem tiszteltgett egy hadnagy előtt, amiért a gyarmati hatóságok megverték. Másodszer, Rizal apja földbirtokos volt Calambában, a dominikánusok pedig önkényesen megkésztették a földadót, ami ellen a család nem tehetett semmit. (Palma 1950: 37.)

10 Ordoñez 1998: 73.

11 Testvére, Paciano, segített neki ebben.

12 Spanyolok által a helyi népekre használt megnevezés.

13 Ordoñez 1998: 75–76.

14 Például japánokra és amerikaiakra.

15 Bonoan 1996: 299.

16 Később a *La Solidaridad* egyik 1890-es számában is megjelent, azonban „Laon Laang” álnév alatt közölték.

kétnyelvű újságban, a *Diariang Tagalogban*¹⁷ jelent meg. A szóban forgó írást gyakran úgy említik mint Rizal irodalmi karrierjének a kezdetét. Annak ellenére, hogy a verset áthatja a nemzeti érzés és a hazaszeretet, fontos kiemelni, hogy Rizal nem határozta meg konkrétan, melyik országhoz fűződő érzéseiről írt.

Spanyolországba megérkezve, a következő években Rizal a madridi *Universidad Central de Madrid* felsőoktatási intézményében folytatta tanulmányait, ahol orvostudományt és filozófiát is tanult. Ez idő alatt keletkezett írásaiból és nyilatkozataiból egyértelműen kiderül, hogy a Fülöp-szigetekről alkotott elképzelései jelentős változáson mentek keresztül. Például, amikor 1883-ban részt vett egy újévi banketten, amelyet a filippínó diákok számára rendeztek a *Café de Madridban*, Rizal a következő kijelentést tette: „[...] ha a Fülöp-szigetek megkérdeznék tőlem, hogy mit tettem zarándoklatom során [...] azt mondanám: »szívemben elnyomtam minden szeretetet, kivéve a szülőföld iránti szeretetet [...] és ajkaim elfelejtették a Fülöp-szigeteken élő őslakos fajok nevét, hogy ne mondjak többet, mint filippínók«”.¹⁸ Az imént említett idézetben Rizal már minden őslakos fajt filippínónak nevezett, ami egyenlőséget feltételezett a Fülöp-szigeteken született spanyolokkal, hiszen a kifejezés eredetileg esetükben volt használatos. Továbbá az a tény, hogy a rendezvényt a Spanyolországban tanuló őslakosok számára szervezték, arra utal, hogy tudatos kísérlet tettek a közös identitással rendelkező filippínók egyesítésére. Hat hónappal később Rizal újabb beszédet tartott, melyben szintén a filippínók egyenlőségét hangoztatta. Ezúttal egy olyan eseményen, amelyet Juan Luna és Félix Resurrección Hidalgo filippínó festők tiszteletére hívtak össze, amiért első és második helyezést értek el a madridi képzőművészeti kiállításon. Rizal hangsúlyozta, hogy a két festő egyaránt tekinthető Spanyolország és a Fülöp-szigetek büszkeségének, majd a következő kijelentést tette: „A Fülöp-szigetek patriarchális korszaka elmúlik [...] és a faj [a filippínók– A Szerző]¹⁹, mely letargiában volt a történelmi éjszaka alatt, miközben a nap más kontinenseket világított meg, kezd felébredni [...] és visszaszerezni a fényt, az életet, a civilizációt, amelyet

17 A spanyol-tagalog újság szerkesztője, Basilio Teodor személyesen kérte meg Rizalt, hogy küldjön cikkeket publikálásra.

18 Rizal 1961b: 9.

19 Magyarázat, nem része az eredeti idézetnek.

egykor örökségként hagytak rájuk, megerősítve ezzel az állandó fejlődés, az átalakulás, a periodicitás, a haladás örök törvényeit.”²⁰ A megjegyzés alapján arra lehet következtetni, hogy Rizal ekkor még a spanyol korona általi reformoktól várta a filippínó faj „felébredését”. A következő évek során azonban rájött, hogy valódi előrelépést nem lehet úgy elérni, ha kizárólag a spanyol kormánytól várják a reformokat.

A madridi egyetem elvégzése után Rizal Németországba utazott, hogy jogi tanulmányokat folytasson. A képzést azonban hamarosan abbahagyta, hogy első regénye megírására összpontosíthasson, mely végül 1887-ben jelent meg *Noli Me Tángere* (Ne érints meg) címmel. Egy 1888-as levélből,²¹ amelyet Rizal közeli barátjának, Ferdinand Blumentrittnek²² címzett, kiderül, fontolóra vette, hogy esetleg franciául írja meg a regényt. Végül azonban a spanyol nyelv mellett döntött, hogy művét a spanyol oktatásban részesülő „honfitársai” is olvashassák. Rizal abban reménykedett, hogy regénye segít felébredzeni hazája „szunnyadó lelkét”, valamint ellensúlyozni a „szerzetesek és a spanyolok” által írt könyvek negatív hatását. A regény célját a következőképpen határozta meg: „[...] példát kell mutatnom honfitársaimnak, hogy leküzdjék rossz tulajdonságaikat, és aztán ha megjavultak, közülük sok író fog felemelkedni, akik képesek lesznek hazámat képviselni a büszke Európa előtt.”²³ Rizal már egyértelműen nem a spanyoloktól várta a reformokat. A regényében arra szólította fel a filippínókat, hogy aktív és tudatos szerepet vállaljanak országuk felvirágoztatásában. Úgy vélte tehát, hogy hazája nem függhet többé Spanyolországtól, így a filippínóknak maguknak kell kezdeményezniük a reformokat. A *Noli*-t gyakran a szerzetesrendek elleni támadásnak tekintik, Rizal azonban egyfajta iránytűnek is szánta honfitársai számára.

Bár a függetlenség vagy a forradalom kérdése nem szerepel konkrétan a regényben, John N. Schumacher azt állítja, hogy amennyiben Rizal korabeli magánlevelezéseivel együtt olvassuk a *Nolit*, a szerző szeparatista tendenciái egyértelműen megmutatkoznak.²⁴ Schumacher egy 1887-es levelet hoz fel példaként, amelyben szó esik a szeparatizmus kérdéséről.

20 Rizal 1961b: 19.

21 Rizal 1938a: 293–294.

22 Osztrák etnográfus, aki rendszeresen publikált a Fülöp-szigetekről.

23 Rizal 1938a: 294.

24 Schumacher 1991: 94.

A Blumentritt által írt levél nem áll rendelkezésre, Rizal válasza azonban rávilágít annak tartalmára is. A függetlenséggel kapcsolatban Rizal azt írta, hogy nem tudja elképzelni a spanyol uralom békés megszüntetését, mivel a korona nem vonta le a tanulságot dél-amerikai gyarmatbirodalmának elvesztéséből.²⁵ Majd hozzát teszi, hogy „Spanyolország még mindig elnyerhetné a filippínók bizalmát, ha észszerűen viselkedne”.²⁶ A jelenlegi körülmények között a filippínók csak jobb kormányzásra, valamint parlamenti képviselőre vágnak. Rendkívül sokatmondó azonban, hogy Rizal a „*Quos vult perdere Jupiter, prius dementat!*”²⁷ latin közmondással zárja a gondolatmenetét, jelezve, hogy nem fűz túl nagy reményt a reformok végrehajtásához. Egy hónappal a fent említett levél után Rizal ismét kitér a szóban forgó kérdésre: „A filippínók már régóta vágytak a hispanizációra, és tévedtek ezen törekvésükben. Az ország asszimilációját inkább Spanyolországnak, nem pedig a Fülöp-szigeteknek kellene kívánnia.”²⁸ E levél alapján az is világosabbá válik, hogy Rizal miért szerette volna a *La Solidaridad*²⁹ propagandáját a spanyolok helyett elsősorban a filippínóknak címezni.³⁰ Schumacher nem idézi, azonban érdemes megemlíteni egy másik, 1887-ben Blumentrittnek küldött levelet, amelyben Rizal kijelenti, hogy nem áll szándékában részt venni egy erőszakos forradalomban. Mindazonáltal hozzát teszi, hogy „[...] ha a filippínók inkább meghalnának, minthogy tovább tűrjék a nyomorúságukat, akkor én is az erőszakos eszközök mellett fogok állni. Spanyolországon múlik, hogy a békét vagy a pusztulást választja.”³¹ A levélből egyértelműen kiderül, hogy Rizal ekkor már egyáltalán nem számolt a spanyol reformok lehetőségével. Mindemelett úgy vélte, hogy amennyiben a gyarmati hatalom továbbra is elhanyagolja a szigetvilág fejlődésének ügyét, akkor előbb vagy utóbb elképzelhetővé válik egy erőszakos forradalom kitörése. Mindazonáltal hangsúlyozni kell, hogy Rizal sem azt nem állította egyértelműen,

25 Rizal 1938a: 67.

26 Rizal 1938a: 67.

27 Jelentése: „Akit az isten el akar veszíteni, annak előbb az eszét veszi el.”

28 Rizal 1938a: 67.

29 A Spanyolországban élő *ilustrado*-k 1889-ben alapított lapja, melyben majd Rizalnak is megjelennek írásai. Céljuk a spanyol kormány meggyőzése volt a reformok szükségességéről.

30 Rizal 1931: 209.

31 Rizal 1961a: 189.

hogy támogatná a forradalmat, sem pedig azt, hogy liberális reformok bevezetése esetén felhagyna szeparatista nézeteivel.

A magánlevelezésén kívül Schumacher még két másik fontos tényezőt emel ki, amiket figyelembe kell venni Rizal nézeteinek elemzése során³² Először is szem előtt kell tartani, hogy az *ilustradok* nem fejezhették ki magukat szabadon a nyilvánosság előtt. Másodszer, a *Nolit* nem különálló műként, hanem egy trilógia részeként kell olvasni. A két másik mű Antonio de Morga *Sucesos de las Islas Filipinas* című művének jegyzetekkel ellátott változata, valamint az *El Filibusterismo* (A felforgatás), a *Noli* folytatása. A filippínó történész szerint a három könyv együttesen Rizal azon szándékát tükrözik, hogy a szigetvilág lakossága számára iránymutatást adjon arról, hogyan szabadulhatnak meg a spanyol uralomtól, és hogyan vezessék be a fejlődés új korszakát a Fülöp-szigeteken. Tekintve, hogy Rizal kételkedett a spanyol reformokban, ugyanakkor elképzelhetetlennek tartotta, hogy a spanyolok önként lemondanának a Fülöp-szigetéről, Schumacher arra a következtetésre jutott, hogy akár akarta, akár nem, a filippínó nacionalista a forradalmat látta az egyetlen lehetséges végkimenetelnek.³³ Amint látható, Schumacher álláspontja eltér a Rizal asszimilációs szándékait hangsúlyozó vélekedésektől. Utóbbit Floro C. Quibuyen még határozottabban vitatja, *Rizal and the revolution* és *Towards a Radical Rizal* című tanulmányaiban vitathatatlan forradalmárként mutatja be Rizalt.

Érdeemes megjegyezni, hogy Quibuyen állítását olyan forrásokra is alapozza, melyeket Schumacher nem idézett. Továbbá Rizal „radikalizálódását” is későbbi időpontra teszi. A Schumacher által is felhasznált magánlevelezésén kívül Quibuyen több olyan reformer beszámolójára is támaszkodott, akik reflektáltak Rizal Spanyolországtól való függetlenséggel kapcsolatos nézeteire. Quibuyen megemlíti például José Alejandrínót, Rizal németországi szobatársát, aki megjegyezte, hogy korai életrajzírói eltorzították az 1896-os forradalommal kapcsolatos álláspontját. Rizal unokatestvére, Galicano Apacible megerősítette Alejandrino kijelentését, majd azt állította, hogy aki szerint Rizal ellenezte a Spanyolországtól való elszakadás ügyét, az bizonyára nem állt szoros kapcsolatban a politikussal. Hozzátette továbbá, hogy amikor Rizal Spanyolországban

32 Schumacher 1991: 93.

33 Schumacher 1991: 92.

csatlakozott hozzá, „rendíthetetlen szeparatista volt.”³⁴ Míg Schumacher a *Noli*hoz köti Rizal szeparatista nézeteinek kezdetét,³⁵ addig Quibuyen ezt az időpontot inkább 1887 körülre teszi. Emellett Quibuyen úgy véli, hogy az úgynevezett „Calamba-i hacienda incidens” volt a vízváltó, mely végül Rizal forradalmi álláspontjához vezetett.³⁶ A Calamba-i hacienda bérlői megpróbálták harcolni a földjeik feletti tulajdonjogért, azonban végül alulmaradtak a dominikánusokkal szemben. Az incidens még zajlott, amikor Rizal 1888-ban visszatért a Fülöp-szigetekre, így első kézből tapasztalhatta meg a szerzetesek visszaéléseit, mivel a családjának is voltak földjei Calambában. Rizalt ráadásul állandó fenyegetések érték. A *Noli* érthető módon ellenérzéseket váltott ki a gyarmati adminisztrációból. A helyzet végül odáig fajult, hogy Rizal kénytelen volt ismét elhagyni a Fülöp-szigeteket, mindössze hat hónappal a visszatérése után. Távozása után a gyarmati hatóságok kilakoltatták a családot Calambából, és még Manuel Hídalgot, Rizal sógorát is deportálták. Ahogy Quibuyen is felhívta rá a figyelmet, a következő időszakban egyfajta radikalizálódás figyelhető meg Rizal gondolkodásmódjában.

Nacionalizmustól a szeparatizmusig

A Calamba-i incidens tagadhatatlanul jelentős hatással volt Rizalra, amint azt a következő idézet is bizonyítja: „Azt hiszem, már túl késő; a filippínók többsége már elvesztette a Spanyolországba vetett reményeit! Most már Istentől és magunktól várjuk a sorsunkat, de soha többé semmilyen kormánytól!”³⁷ Rizal már a földtulajdonosok kilakoltatása előtt is kifejezte, hogy nem fűz reményt a spanyol reformokhoz, és ezt az álláspontját a fent idézett levelében is megismétli. Mindazonáltal nem lenne megalapozott azt állítani az idézett sorok alapján, hogy Rizal – egyértelműen az incidens hatására – a forradalom gondolatát kezdte támogatni. Rizal frusztráltsága egyértelmű, és az is igaz, hogy második európai tartózkodása alatt megfigyelhető egy bizonyos fokú radikalizálódás, azonban nincs

34 Quibuyen 1997: 225.

35 Habár maga a regény végül csak 1887-ben jelent meg, Rizal már 1885-ben elkezdte írni.

36 Quibuyen 1998: 156.

37 Rizal 1938a: 265.

olyan fennmaradt dokumentum, amely egyértelmű összefüggést mutatna a kilakoltatások és a fegyveres felkelés pártolása között. Ennek fényében indokoltabb csupán arra a megállapításra szorítkozni, hogy Rizal Fülöp-szigetéről való kényszerű távozását, illetve családjának kilakoltatását követően radikálisabban gondolatokat kezdett megfogalmazni, ez azonban nem jelentette a forradalom nyílt támogatását. Annak ellenére, hogy már több mint fél éve kijelentette, hogy a filippínók elvesztették minden reményüket, továbbra is azt írta Blumentrittnek, hogy „[v]ágyunk a Fülöp-szigetek boldogságára, de ezt nemes és igazságos eszközökkel akarjuk elérni, mert az értelem a mi oldalunkon áll, és ezért nem szabad semmi rosszat tennünk”.³⁸ Majd hozzáfűzte: „Ha hazám boldoggá tétele érdekében aljasul kellene cselekednem, nem tenném meg, mert biztos vagyok benne, hogy ami homokra épül, az előbb-utóbb összeomlik... Ha most lehetetlen is lenne legyőzni ellenségeinket, [...] eljön majd egy másik nap.”³⁹ Az idézett levél is alátámasztja, hogy a calambai incidens ellenére Rizal továbbra sem támogatta egy fegyveres forradalmat. Ebben azonban Rizal azon nézete is szerepet játszott, miszerint közömbösségükből fakadóan a filippínók még a békés eszközökkel elért függetlenségre sem voltak felkészülve, nemhogy egy forradalomra. Jóllehet a felkészületlenséget és az „indolenciát”⁴⁰ a több mint 300 éves spanyol gyarmatosításnak tulajdonította, amire honfitársai figyelmét is igyekezett felhívni. Rizal elkezdte megírni a *Noli* folytatását, azonban hamar félbehagyta, miután felismerte, hogy először a Fülöp-szigetek múltját szükséges behatóbban megismernie: „A *Noli me tángere*-ben elkezdtem hazánk jelenlegi állapotának a kifejtését: az a hatás, amelyet esszém kiváltott, megértette velem, hogy mielőtt folytatom a többi egymást követő kép felfedését, először a múltat kell megismernem, hogy jobban megítélhessem a jelent, és felmérhessem a három évszázad alatt megtett utat.”⁴¹

Blumentritt hívta fel Rizal figyelmét arra, hogy a berlini királyi könyvtárban elérhető egy példány Antonio de Morga⁴² *Sucesos de las*

38 Rizal 1938b: 396.

39 Rizal 1938b: 396.

40 Utalás Rizal 1890-es *Sobre la indolencia de los filipinos* című cikkére, amelyről később lesz szó.

41 Morga–Rizal–Blumentritt 1890: v.

42 A Fülöp-szigetek 16. századi alkormányzója.

*Islas Filipinas*⁴³ című művéből.⁴⁴ 1888-as kényszerű távozása után Rizal egy ideig utazgatott, majd végül úgy döntött, hogy Londonba megy, hogy a British Museumban végezzen kutatásokat Morga művének kommentálásához. Kezdetben megpróbálta meggyőzni Blumentrittet, hogy ő írja meg a Fülöp-szigetek történetét, azonban végül magára vállalta a feladatot, mivel osztrák barátja nem mutatott különösebb hajlandóságot.⁴⁵ Rizal elsődleges célja annak bizonyítása volt, hogy a Fülöp-szigetek a spanyol gyarmatosítás előtt egyfajta „ősi nemzeti identitással” rendelkezett, amely később a gyarmatosítás következtében megszűnt. A mű céljával kapcsolatban Rizal a következőképpen fogalmazott: „Ha a könyvnek sikerül felébresztenie bennetek a múltunk tudatát, amelyet kitöröltek az emlékezetből, és helyrehozni azt, amit meghamisítottak és hamisan állítottak, akkor nem dolgoztam hiába, és ezzel az alappal, bármilyen kicsi legyen is, mindannyian képesek leszünk a jövő tanulmányozásának szentelni magunkat.”⁴⁶ Rizal megpróbálta felhívni filippínó honfitársai figyelmét a szigetvilág korábbi nemzeti jellegére, remélve, hogy ezzel elősegíti a közös nemzeti identitás (újra)kialakulását. Nem meglepő módon Rizal jegyzetekkel ellátott változatát a Fülöp-szigeteki spanyol hatóságok rögtön betiltották.⁴⁷ Megközelítőleg egy időben a *Sucesos* kiadásával, Rizal elkezdett írni a *La Solidarid* folyóiratba is. Ahogy már korábban is szó esett róla, Rizalnak erős fenntartásai voltak a spanyol reformok esetleges bevezetésével kapcsolatban, ezért úgy vélte, hogy az *ilustrado* újság propagandájával elsősorban a filippínókat kellene megszólítani. A következő időszakban több európai városban is járt, és ez idő alatt a helyi könyvtárakban és levéltárakban folytatta kutatómunkáját. Elsősorban hazája múltja, illetve jövőbeli lehetőségei foglalkoztatták. A *La Solidaridad*-ban megjelent két leghíresebb publikációja is egyértelműen e törekvését tükrözi. Ezzel kapcsolatban 1890 augusztusában a következőket írta Del Pilarnak:⁴⁸ „Szorgalmasan tanulmányozom az országunkban zajló fejleményeket. Hiszem, hogy semmi sem válthat meg minket

43 Eredtileg 1609-ben íródott.

44 Salazar 1998:117.

45 Rizal 1938a: 116.

46 Morga–Rizal–Blumentritt 1890: v.

47 Ocampo 1998: 202.

48 A *La Solidaridad* egyik alapítója.

jobban, mint az intelligencia [...] Még mindig kitartok e hitem mellett.”⁴⁹ A levélből az is kiderül, hogy a filippínó reformmozgalom egyik legfontosabb követelését, a parlamenti képviselőket Rizal hosszú távon nem tekintette kifizetődőnek, hiszen a Fülöp-szigetek továbbra is csak a gyarmati rendszer keretein belül létezhetett volna. Egyedül azért támogatta a reformtörekvést, mert a filippínók mentalitását és általános közömböségét figyelembe véve egyelőre nem tudott jobb alternatívát. Elsődleges feladatnak tehát a népesség „felemelését” tekintette. A fent említett két *La Solidaridad*-cikk, a *Filipinas dentro de cien años* (A Fülöp-szigetek egy évszázad múlva) és a *Sobre la indolencia de los filipinos* (A filippínók indolenciájáról) is ezzel a célkitűzéssel vannak összhangban.

Az első cikkben Rizal megismételte azt, amit már a *Sucesos* kommentált változatában is igyekezett hangsúlyozni. Azt állította, hogy a spanyol gyarmatosítás következtében a filippínók „fokozatosan elvesztették ősi hagyományait, emlékeiket”, és végül a gyarmatosítók „egy ész és szív nélküli társadalmat hoztak létre”.⁵⁰ Ráadásul a több mint 300 éves spanyol kormányzás csak megerősítette ezt a jelenséget. Ilyen körülmények között nem véletlen, hogy az őslakosok az évszázadok során többször fellázadtak a spanyol uralom ellen. Mindazonáltal mindegyik lázadást sikeresen leverték, mivel nem volt tömeges támogatásuk. A szerzetesek és a köztisztviselők visszaélései miatt azonban napról napra nő az elégedetlen emberek száma, így a korai kudarcok ellenére előbb-utóbb be fog következni egy sikeres lázadás. Ebből a gondolatmenetből kiindulva Rizal azt jósolta, hogy reformok nélkül „[...] egy napon a Fülöp-szigetek végzetesen és sikeresen függetlennek fogja nyilvánítani magát”, azonban csak miután „vérbe áztatja magát és az anyaországot”.⁵¹ Kijelentését arra alapozta, hogy egyre több filippínó érzi úgy, hogy már nincs vesztenivalója. Meglátása szerint azt is figyelembe kell venni továbbá, hogy a Fülöp-szigeteken az őslakosok sokkal nagyobb számban élnek, mint a spanyolok, így idővel biztosan képesek lesznek meghaladni a spanyolok erejét. Jóllehet Rizal ismét hangsúlyozza, hogy „[...] senkinek sem szabad vágyania vagy reménykednie egy ilyen szerencsétlen szakításban, amely mindenki számára

49 Rizal 1933: 9–10.

50 Rizal 1961b: 137.

51 Rizal 1961b: 147.

rossz lenne, és csak a végső megoldás a legreménytelenebb kényszerhelyzetben”.⁵² Konklúzióként megállapítja, hogy ha Spanyolország meg akarja tartani a Fülöp-szigeteket, és el akarja kerülni ezt a sorsot, akkor a koronának nagyobb szabadságot kell biztosítania gyarmata lakosságának. Rizal a szabad sajtó és a parlamenti képviselőt kérdését nevezte meg a két legsürgetőbb reformként. Ugyanakkor, ahogyan korábban említettem, Rizal magánlevelezéséből ismert, hogy csak a filippínók közömbössége miatt támogatta a képviselőt ügyét. A szabad sajtó azonban tényleges eredményeket hozhatott volna azáltal, hogy elősegíti az említett közömbösség leküzdését, valamint hozzájárulhatott volna egy „felvilágosult” népesség létrejöttéhez, amely már készen állna a függetlenség kikiáltására.

Bár Rizal a *Sobre la indolencia de los filipinos* című cikkében – amint arra a cím is utal – elsősorban a filippínók indolenciájára reflektált, számos korábbi állítását is kifejtette. Ennek az volt az oka, hogy a lakosság indolenciájának okát is a spanyol gyarmatosítás negatív hatásaiban látta. Európában végzett kutatásai lehetővé tették számára, hogy számos spanyol beszámolót olvasson a gyarmatosítás előtti Fülöp-szigetéről. Ezekre előszeretettel hivatkozott is, így próbálva alátámasztani a gyarmatosítás negatív hatásaival kapcsolatos állításait, amelyeket a *Sucesos* óta egyre határozottabban hangoztatott. Rizal meglátása szerint az elnyomó spanyol gyarmati politika következtében a nép sem szellemileg, sem fizikailag nem volt azonos a korai spanyol beszámolóknak megjelenő lakossággal. A gyarmati adminisztráció intézkedéseit egyenesen „brutálisnak, depresszívnek és embertelennek” minősítette.⁵³ Nézete szerint a szerzetesek és a civil közigazgatás olyan környezetet teremtettek, hogy a bennszülöttek „[...] nem tudhatták, hogy látják-e kicsírázni a magot, amit elvetettek, hogy földjük lesz-e a sírjuk, vagy a termésük a hóhérjukat fogja-e táplálni”.⁵⁴ Fontos megjegyezni, hogy Rizal nem vitatta a filippínók közönyösségét, ezt azonban elsősorban a spanyol imperializmus visszaéléseinek tulajdonította.⁵⁵ Véleménye szerint a gyarmatosítás egyik legkárosabb hatása a szigetvilág nemzeti jellegének felszámolása volt,

52 Rizal 1961b: 147.

53 Rizal 1961b: 251.

54 Rizal 1961b: 241.

55 Az éghajlat fontosságát is hangsúlyozza. Szerinte a rendkívüli hőség miatt nem várható el a lakosságtól, hogy annyit dolgozzanak, mint valaki a jóval hűvösebb Európában.

melynek eredményeként a társadalom már csak leigázott egyénekből állt, akiket megfosztottak az egyesülés jogától. Következésképpen lehetetlenné vált az elnyomó gyarmatosító intézkedésekkel szembeni kollektív fellépés. Az ehhez hasonló körülmények pedig Rizal véleménye szerint csak egy erőszakos forradalmat eredményezhetnek: „A gyűlölet és a neheztelés az egyik oldalon, a bizalmatlanság és a harag a másikon végül erőszakos és szörnyű összeütközéshez fog vezetni.”⁵⁶ Rizal úgy látta, az egyetlen lehetséges kiút a tétlenség és a leigázás állapotából a nemzeti érzés és a forradalmi eszmék felébresztése. Rögtön hozzáfűzte azonban, hogy jelentős változást és az „új eszmék győzelmét” érti „forradalmi” alatt.

Ahogy látható volt, Rizal már az 1880-as évek közepe óta szkeptikusan nyilatkozott reformer társainak az esetleges spanyol liberális kormányzással kapcsolatban. A *La Solidaridad*, illetve az egész „Propaganda Mozgalom”⁵⁷ sikertelennek bizonyuló törekvései csak megerősítették abban a meggyőződésében, hogy valódi haladást csak maguk a filippínók érhetnek el: „A csatátér a Fülöp-szigeteken van; ott kell találkozunk. Ott kell segítenünk egymásnak; ott kell együtt szenvednünk vagy győznünk.”⁵⁸ Mielőtt azonban visszatért volna a Fülöp-szigetekre, Rizal be akarta fejezni második regényét, amely végül 1891-ben jelent meg Gentben. Első regényét, a *Nolit*, a Fülöp-szigeteknek ajánlotta („*A Mi Patria*”), az alcíme azonban még „*Novela Tagalog*” volt. A folytatás megírásának idejére viszont már megfogalmazódott Rizalban annak a filippínó nemzetnek a képe, amely még az *Ateneo Municipal*ban töltött időszaka alatt kezdett halványan körvonalazódni benne. Ennek megfelelően az *El Filibusterismo* már egy „*Novela Filipina*” volt⁵⁹. A *Noli*hoz hasonlóan Rizal második regénye is részletezi a gyarmati kormány és a spanyol papság visszaéléseit. Az *El Filibusterismo*ban a visszaélések már két sikertelen forradalmat is eredményeztek. Mindazonáltal Rizal magánlevelezéséből ismert, hogy nem azonosította magát a főhőssel, aki kétségbeesésből, utolsó mentsvárként próbálta kirobbantani a forradalmakat.⁶⁰ A regény vége felé Florentino atya a következőképpen kommentálja a két sikertelen

56 Rizal 1961b: 159.

57 A 19. századi filippínó reformmozgalom gyakori megnevezése.

58 Rajaretnam 1996: 36.

59 Ordoñez 1998:77.

60 Quibuyen 1998: 228–229.

kísérletet, illetve a főhős forradalom kirobbantására irányuló törekvését: „Nem azt akarom mondani, hogy a szabadságunkat karddal kell kivívni. A kard ma már nagyon keveset számít korunk sorsának alakításában, így azt mondom, hogy szabadságunkat úgy kell elnyernünk, hogy azt megérdemljük; az elme fejlesztésével és az egyén méltóságának növelésével.”⁶¹ Aztán az Atya megkérdezi: „Mi haszna a függetlenségnek, ha a ma rabszolgái a holnap zsarnokai lesznek?”⁶² Mint látható, az El Filibusterismo azt a forradalmat ábrázolja, amelyet Rizal évek óta kilátásba helyezett. Azonban csak úgy, mint a valóságban, a történet szereplői sem álltak még készen a függetlenségre.

Mielőtt Rizal visszatért volna a Fülöp-szigetekre, még Hongkongban kísérletet tett egy Spanyolországtól különálló enkláve létrehozására Borneó szigetén, kifejezetten a filippínók számára.⁶³ Miután azonban tervei meghiúsultak, elkezdte felvázolni a *La Liga Filipina* alapszabályait. A Rizal által 1892-ben alapított szervezet fő célja az volt, hogy egyesítse egész Spanyol Kelet-Indiát, illetve elősegítse egy közös filippínó identitást létrejöttét. Bár az alapszabályban ez nem volt egyértelműen megfogalmazva, Rizal szándéka az volt, hogy beteljesítse azt, amiről évek óta írt: a filippínók felkészítését a függetlenségre. Három nappal a szervezet megalakulása után azonban Rizalt letartóztatták és Dapitanba⁶⁴ száműzték, ahol élete utolsó négy évét töltötte.⁶⁵ Mint ahogy azt fentebb bemutattam, Rizal a *Noli* kiadása óta meglehetősen következetesen nyilatkozott a törekvéseiről. Ezeknek a nyilatkozatoknak azonban a későbbi megnyilvánulásai – elsősorban a börtönben⁶⁶ tett kijelentései – élesen ellentmondanak. Azok a kortárs filippínók, illetve kutatók, akik azt állítják, hogy Rizal asszimilációs és reformpárti volt, elsősorban ezekre a kijelentésekre alapozzák álláspontjukat. A leggyakrabban idézett dokumentumok

61 Guerrero, 1974: 284–285.

62 Guerrero, 1974: 285.

63 Palafox, 2012.

64 Település Mindanao szigetén.

65 Rizal száműzését követően egy sokkal radikálisabb kör emelkedett fel Andres Bonifacio vezetésével. A forradalmi szellemiségű fiatalokat a Bonifacio által létrehozott *Katipunan* nevű szervezet tömörítette, melynek legfőbb célja a spanyol gyarmati uralom megdöntése volt.

66 Rizalt november elején börtönözték be lázítás vádjával. Már úton volt Spanyolországba, hogy aztán onnan egyenesen Kubába menjen önkéntes orvosnak.

Rizal december 12-ei memoranduma, illetve december 15-ei manifesztója. Memorandumában Rizal a következő kijelentést tette: „Egy nép lehet szabad anélkül, hogy független lenne, és egy nép lehet független anélkül, hogy szabad lenne. Mindig is szerettem volna demokratikus jogokat a Fülöp-szigetek számára, és mindig is ennek tudatában fejeztem ki magam. Az, hogy én is hittem abban, hogy apránként elérhető lesz az autonómia, majd idővel a függetlenség, az igaz.”⁶⁷ Az 1896-ban kirobbant forradalommal⁶⁸ kapcsolatban pedig azt állította, hogy „[a] kezdetektől fogva, amikor először tudatosult bennem, hogy mit terveznek, elleneztem, harcoltam ellene, és megmutattam teljes lehetetlenségét”.⁶⁹

A december 15-i manifesztója alapján egyértelműen kijelenthető, hogy Rizal ellenezte a forradalmat. Nem véletlen, hogy legtöbbször erre a kijelentésre alapozzák azt a nézetüket, miszerint Rizal kizárólag progresszív reformokat támogató volt. Ezzel szemben, akik arra az álláspontra helyezkednek, hogy Rizal valójában támogatta a forradalmat, gyakran hivatkoznak arra, hogy a szóban forgó kijelentés nem vehető figyelembe, minthogy Rizal börtönben volt, és csak a kivégzését szerette volna elkerülni. Quibuyen, aki szerint Rizal minden kétséget kizáróan támogatta a fegyveres felkelést, azzal próbálja feloldani az ellentmondást, hogy Rizal valójában még december 10-én írta a manifesztót, így a két nappal későbbi memorandum annak magyarázataként is szolgálhat.⁷⁰ Retana forrásgyűjteménye⁷¹ alapján annyi biztosnak látszik, hogy Rizal már december 10-én kérvényezte manifesztója nyilvánosságra hozását. Ennek fényében könnyen elképzelhető, hogy a manifesztó már írott formában is létezett. Ezt figyelembe véve a forradalom elutasítására tett kijelentés akár úgy is értelmezhető, hogy Rizal nem magát a spanyolok elleni forradalom gondolatát utasította el, hanem csak az 1896-ban kirobbant forradalmat. Úgy gondolhatta, hogy sem az adott körülmények nem megfelelőek, sem pedig a lakosság nem áll készen a forradalomra, legfőképp nem egy független ország kormányzására. Erre az álláspontra helyezkedik Onofre Corpuz

67 Retana 1907: 338.

68 A Bonifacio-vezette titkos társaság lelepleződött, melynek következtében a forradalom kirobbantása mellett döntöttek.

69 Retana 1907: 340.

70 Ezt feltehetően Guerrero Rizal-biográfiája alapján állítja.

71 Címe: Vida y escritos del dr. José Rizal.

is. A történész azzal érvel, hogy Rizal nem csupán politikai intézkedések bevezetését, hanem az egész társadalom megreformálását tűzte ki célul, így az 1896-as eseményeket még elhamarkodottnak látta. Hiába győzött volna a forradalom, hiába függetlenedett volna a nemzet, a társadalom nem állt volna készen.⁷²

Quibuyen a két dokumentum mellett Pio Valenzuela beszámolójára is támaszkodik, jóllehet a Katipunan tagja 1896-ban még azt állította, hogy amikor közölte Rizallal látogatása célját,⁷³ ő erre azt válaszolta, hogy „nem, nem, nem, ezerszer is nem”.⁷⁴ Később azonban Valenzuela az 1914-ben megjelent memoárjában ezzel szemben már azt írja, hogy az elfogását követő kihallgatáson csak azért állította ezt, hogy védelmezze Rizalt. Valójában Rizal a következőképpen reagált: „Az egyesület⁷⁵ határozatai nagyon helyesek, hazafiasak és mindenekelőtt időszerűek, mert most Spanyolországot meggyengíti a kubai forradalom. Jóváhagyom ezeket az állásfoglalásokat, és azt javaslom, hogy a lehető leghamarabb teljesítsék azokat a lehetőség kihasználása érdekében.”⁷⁶ Ezzel szemben Schumacher, Glenn May monográfiája⁷⁷ alapján azt állítja, hogy Valenzuelát nem elfogták, hanem önként megadta magát és információkkal látta el a spanyolokat.⁷⁸ Arra való tekintettel, hogy Pio Valenzuela állításai rendkívül sok ellentmondást tartalmaznak, valamint figyelembe véve azt, hogy a forradalom során elsősorban saját magát igyekezett menteni, kijelenthető, hogy a Rizallal és a forradalommal kapcsolatos megnyilvánulásai nem tekinthetők megbízható forrásoknak. A kivégzés előtti egy hónap leghitelesebb forrásai tehát magától Rizaltól származnak. Jóllehet azt továbbra is homály övezi, hogy kijelentéseivel vajon a spanyol hatóságokat próbálta-e meggyőzni; vagy a filippínó forradalmárookra kívánt hatni abból a célból, hogy megakadályozzon egy elhamarkodott forradalmat, ami rengeteg életet követelne. A helyzet tragikus iróniája, hogy végül

72 Corpuz 2005: 231–232.

73 A Katipunan lelepleződése után Pio Valenzulát küldték Dapitánba, hogy kikérje Rizal véleményét a forradalomról.

74 Quibuyen 1997: 232.

75 Katipunan.

76 Quibuyen 1997: 229.

77 May, G. A. (1996). *Inventing a hero: the posthumous re-creation of Andres Bonifacio*. Madison: Center for Southeast Asian Studies, University of Wisconsin-Madison.

78 Schumacher 2000: 551.

december 30-án José Rizalt egy olyan forradalom állítólagos pártolásáért végezték ki, amit a korabeli beszámolók, illetve a később általános nézetként elfogadott álláspont alapján nem is támogattak.

Konklúzió

Jelen tanulmány elsődleges célja José Rizal függetlenséggel és forradalommal kapcsolatos álláspontjának beható vizsgálata volt. Rizal fennmaradt írásaiból és levelezéseiből álló elsődleges források alapján megállapítható, hogy az a széles körben elterjedt nézet, miszerint legfőbb célja az anyaországgal való egyenlőség és asszimiláció volt, nem állja meg a helyét. Fiatalkorában valóban Spanyolországot tekintette hazájának, ekkor még nem alakult ki benne egy, a birodalomtól elkülönülő nemzet képe – ez majd csak az 1880-as évek első felében kezd körvonalazódni. Ahogy kialakult egy filippínó haza fogalma Rizalban, egyre kevésbé tudta elképzelni nemzete jövőjét a gyarmati rendszeren belül. Úgy tűnik, hogy még a *Noli me tângere* megírásának kezdete előtt feladta a spanyol reformokhoz fűzött reményeit. Rizal magánlevelezései alapján minden kétséget kizáróan elmondható, hogy 1887-től már országa függetlenségét támogatta, bár a lakosság nagy részét ekkor még nem tartotta alkalmasnak az aktív politizálásra, valamint egy független állam kormányzására. Ennek fényében a következő években elsődleges céljává a filippínó nemzettudat kialakítása, illetve a „forradalmi eszmék” elterjesztése vált. Hazatérését követően az 1892-ben megalapított *La Liga Filipina* már egyértelműen e célokat képviselte. Elmondható tehát, hogy 1887-től egy jól követhető, konzisztens tendencia látszott kirajzolódni, Rizal letartóztatása azonban cezúrát jelentett ebben a folyamatban. Azt viszont még a december 12-i memorandum, illetve a három nappal későbbi manifesztó ismeretében is tévedés lenne állítani, hogy száműzetése, vagy a börtönben töltött idő alatt változtak volna Rizal nézetei. Mindazonáltal Quibuyen állítását sem tartom alátámaszthatónak, miszerint Rizal egyértelműen támogatta volna a forradalmat, hiszen erre egyetlen egyszer sem tesz utalást. Véleményem szerint az elemzett elsődleges források alapján az a következtetés vonható le, hogy Rizal támogatta a filippínó függetlenség ügyét, egy forradalom kirobbanásától azonban kifejezetten tartott, ugyanakkor spanyol gyarmati kormányzás változatlansága esetében elkerülhetetlennek tartotta

a fegyveres összecsapást. Ezért legfőbb célnak azt tekintette, hogy még a forradalom kirobbanása előtt létrejöjjön egy öntudatra ébredt filippínó nemzet.

Források

- Rizal, José 1961a: *Cartas entre Rizal y el profesor Fernando Blumentritt. Primera Parte*. Manila.
- Rizal, José 1931: *Epistolario Rizalino. Tomo Segundo: 1887–1890*. Manila.
- Rizal José 1933: *Epistolario Rizalino. Tomo Tercero: 1890–1892*. Manila.
- Rizal, José 1938a: *Epistolario Rizalino. Tomo Quinto. Primera Parte. Cartas de Rizal a Blumentritt en Alemán 1886–1888*. Manila.
- Rizal, José 1938b: *Epistolario Rizalino. Tomo Quinto. Segunda Parte. Cartas de Rizal a Blumentritt en Alemán 1888–1896*. Manila.
- Rizal, José 1961b: *Escritos políticos e históricos*. Manila.
- Morga, Antonio – Rizal, José – Blumentritt, Ferdinand 1890: *Sucesos de las Islas Filipinas*. Manila.
- Retana, Wenceslao E. 1907: *Vida y escritos del dr. José Rizal*. Madrid.

Szakirodalom

- Balogh András 2015: *Bevezetés Délkelet-Ázsia történelmébe*. Budapest.
- Bonoan, Raul J. 1996: Rizal's First Published Essay: „El Amor Patrio.” *Philippine Studies* (44.) 3. 299–320. <http://www.jstor.org/stable/42634612> – utolsó letöltés: 2023. április 13.
- Constantino, Renato 1972: Veneration without understanding. *Journal of Contemporary Asia* (1.) 4. 3–18. <https://doi.org/10.1080/00472337185390141>
- Corpuz, Onofre Dizon 2005: *The roots of the Filipino nation*. Vol. 1. Diliman, Quezon City.
- Guerrero, León María 1971: *The First Filipino: A Biography of José Rizal*. Quezon City.
- Ocampo, Ambeth R. 1998: Rizal's Morga and Views of Philippine History. *Philippine Studies* (46.) 2. 184–214. <http://www.jstor.org/stable/42634257> – utolsó letöltés: 2023. április 13.

- Ordoñez, Elmer A., National Centennial Commission, & International Conference on the Centenary of the Philippine Revolution the First Asian Republic 1998: *Toward the first Asian republic: papers from the Jakarta International Conference on the Centenary of the Philippine Revolution and the First Asian Republic*. Manila.
- Palafox, Quennie Ann J. 2012: Rizal's Settlement Project in Sabah. *National Historical Commission of the Philippines* 2012. szeptember 18. <https://nhcp.gov.ph/rizals-settlement-project-in-sabah/> – utolsó letöltés: 2023. április 13.
- Palma, Rafael – Ozaeta, Roman. 1950: *The pride of the Malay race: a biography of José Rizal*. New York.
- Quibuyen, Floro C. 1996: *Imagining the nation: Rizal, American hegemony and Philippine nationalism*. (PhD-disszertáció) University of Hawaii, Manoa.
- Quibuyen, Floro C. 1997: Rizal and the Revolution. *Philippine Studies* (45.) 2. 225–257. <http://www.jstor.org/stable/42634230> – utolsó letöltés: 2023. április 13.
- Quibuyen, Floro C. 1998: Towards a Radical Rizal. *Philippine Studies* (46.) 2. 151–183. <http://www.jstor.org/stable/42634256> – utolsó letöltés: 2023. április 13.
- Rajaretnam, M. (ed.) 1996: *Jose Rizal and the Asian renaissance*. Kuala Lumpur–Manila.
- Salazar, Zeus A. 1998: *The Malayan connection: ang Pilipinas sa dunia Melayu*. Lunsod Quezon.
- Schumacher, John N. 1991: *The making of a nation: essays on nineteenth-century Filipino nationalism*. Manila.
- Schumacher, John N. 2000: Review: Rizal and Filipino Nationalism: A New Approach. *Philippines Studies* (48.) 4. 549–571. <https://www.jstor.org/stable/42634426> – utolsó letöltés: 2023. április 13.